

Stredoveký Velký Šariš

Medieval Velký Šariš

Середньовічний Великий Шариш

ÚVOD - STRATENÝ SVET STREDOVEKU

Snahou tejto publikácia je priblížiť život obyvateľov v stredovekom Veľkom Šariši v období od formovania Uhorského kráľovstva po rok 1526, kedy osmanská ríša porazila v bitke pri Moháči uhorské vojsko a symbolicky ukončila uhorské stredoveké dejiny.

Napriek mnohým problémom, ktoré každodenne prežívame, si musíme uvedomiť, že drvivá väčšina z nás sa má omnoho lepšie ako samotní panovníci v stredoveku.

Ak by sme oživilí stredovekého človeka a preniesli do súčasnosti, bol by ohromený. Nechápal by luxus, v ktorom žijeme. Tým by boli pre neho nám úplne samozrejme veci ako teplá voda, splachovací záchod, svetlo zo žiarovky, obrovská rôznorodosť a množstvo potravín a iného spotrebného tovaru, možnosť cestovania lietadlom za lacný peniaz na najvzdialenejšie miesta planéty, mobilná, či elektronická komunikácia, zdravotná a sociálna starostlivosť alebo prístup k vzdelaniu.

A možno najviac zo všetkého by ho prekvapila sloboda, ktorú dnes máme. V stredovekej spoločnosti si totiž slobodu užívala len hrstka vyvolených.

To, z čoho by sme sa mali inšpirovať z minulosti je normálnosť a prirodzenosť. Strácame vzťah k pôde a vode, bez ktorej by naši predkovia neprežili. Mnohí z nás prepadli kúzlu biopotravín a používanie ekologických materiálov. Chceme tak chrániť svet nevedomým si, že vlastne len napodobňujeme ľudí zo stredoveku. Technologický svet a viera v neustály pokrok nám zaslepili oči, pričom

v kútiku duše stále cítime, že sa musíme vrátiť späť.

Stredoveký človek bol rovnaký ako my dnes. Sníval o spravodlivej spoločnosti, bál sa o svoje deti, túžil po harmónii, hospodárskej prosperite, plakal nad stratou milovaných, kládol si otázky o zmysle života...

Táto publikácia má čitateľa v skratke oboznámiť so skutočným životom v stredoveku a uvedomiť si, že niekedy je dobré sa vrátiť v čase, aby sme si uvedomili, že len objavujeme objavené...

MALÁ DOBA ĽADOVÁ

O obdobie, ktoré vám chceme bližšie priblížiť, nie je možné pochopiť bez poznania klimatickým zmien, ktoré práve vtedy začali a podstatne vplývali na život vtedajšieho človeka.

Zhruba v rokoch 950 – 1250 n.l. z nepochopiteľných príčin došlo predovšetkým v oblasti Severného Atlantiku k výraznému otepleniu podnebia, ktoré malo za následok aj prudký nárast obyvateľstva. Hladiny svetového oceánu boli okolo roku 1200 n. l. asi o 20 cm vyššie ako sú dnes v dôsledku roztápania ľadovcov.

Po tomto období začalo razantné ochladzovanie spojené s nepredvídateľným počasím označené ako tzv. „Malá doba ľadová“. Za skutočný počiatok malej doby ľadovej sa zrejme dá považovať séria studených a vlhkých rokov 1315-1322. Tieto roky sa vyznačovali veľmi daždivým počasím od jari do jesene, ktoré poškodzovalo úrodu alebo dokonca znemožňovalo poľnohospodár-

ským plodinám vôbec vzísť. Často nebolo možné ani nasušiť dostatok sena na kŕmenie zvierat v zime. Domáce zvieratá boli navyše decimované častými epidémiami chorôb. Neúrody spôsobovali hladomory a značné úbytky obyvateľstva.

Razantný a dlhodobý pokles teplôt však nastal v 15. storočí. Severnú pologuľu sužovali tuhé zimy, letá boli studené a krátke. Všetky veľké rieky v zime zamrzali. Niekoľkokrát dokonca zamrzlo Baltské more a úžina medzi Francúzskom a Anglickom. Mnohé alpské dediny boli zničené rozrastajúcimi ľadovcami. Medzi 15.

a 17. storočím získalo Grónsko väčšinu svojho dnešného vnútrozemského ľadu. K postupnému otepľovaniu začalo dochádzať až v 19. storočí. Posledným míľnikom periódy možno považovať katastrofálny hladomor v Írsku (1845 – 1849).

S veľkou pravdepodobnosťou toto klimatické ochladenie prispelo aj k vypuknutiu katastrofálneho moru v rokoch 1347 – 1351, pri ktorom zomrela asi polovicu populácie západnej Európy, čo vtedy bolo 25 až 34 miliónov ľudí.

Dodnes sa vedú spory o príčinách tejto anomálie. Podľa jednej z verzií ju spôsobil výbuch vulkánu Samalas okolo roku 1257 na indonézskom ostrove Lombok alebo výbuch sopky Tarawera na Novom Zélande. Podľa inej verzie ju spôsobil znížené slnečné žiarenie alebo zmeny v oceánskej cirkulácii.

VZNIK MESTA VELKÝ ŠARIŠ

Prvým historicky doloženým národom na území mesta bol keltský kmeň Kotínov, čo dokazuje aj unikátny nález striebornej mince z druhej polovice 3. storočia pred n. l. Neskôr na území súčasného V. Šariša žili germánske kmene a prenikli tu aj Rimania. Tí na hradnom kopci zanechali mince, šperky, rozličné misky a pod. Odišli až začiatkom 5. storočia n. l.. V tomto čase začínajú prenikať na územie V. Šariša prvé slovenské kmene. Z doposiaľ vykonaného výskumu vyplýva, že V. Šariš bol trvalo osídlený od 6. – 7. st. n.l.

VELKÝ ŠARIŠ SA STÁVA SÍDLOM ŠARIŠSKEJ ŽUPY

V roku 1001 sa v Uhorsko-Poľskej kronike spomína vtedajšia hraničnica, kde je severným bodom aj hrad „Salis“, čo je pravdepodobne hrad Šariš. V druhej polovici 11. storočia bola už oblasť súčasného Šariša včlenená do Uhorského štátu ako súčasť kráľovského komitátu Novum Castrum (Nový hrad) so sídlom v Abaújvári. Začiatkom 13. storočia sa z neho vyčleňuje nový politicko-administratívny útvar - **komitát Šariš** so sídlom na hrade Šariš. Ten už bol pravdepodobne už od konca 11. storočia kamenný. V roku 1132 ho navštívil uhorský kráľ Belo II.

Prvým županom komitátu Šariš bol Peter. Jeho meno sa uvádza v listine z roku 1217. V nej sa spomínajú aj dvaja občania „villa Sarus“ – obce Sarus. Detus obvinil spoluobyvateľa Detreka, že mu ukradol a podpálil dom. Obvinený Detrek sa mal preto dostaviť pred „Boží súd“ do ďalekého Varadína

(dnes Oradea v Rumunsku) a prenesením rozpáleného železa v ruke musel dokázať svoju nevinu. Z obsahu zápisu je zrejmé, že tunajšie sídlisko jestvovalo pred rokom 1217. Táto listina je zároveň najstarším písomným dokumentom o Veľkom Šariši.

Sarus (Veľký Šariš) bol administratívnym sídlom Šarišskej stolice. Pravdepodobne v miestnom hostinci sa v 14. – 16. storočí pravidelne konali zhromaždenia šľachty Šarišskej stolice, na ktorých rokovali o politických, vojenských, daňových a poddan-

ských záležitostiach stolice. Už vtedy sa v meste rozvíjal obchod a prekvitali remeslá (murári, tesári a kováči) zamerané najmä na údržbu Šarišského hradu.

Veľký Šariš patril k najnavštevovanejším trhovým miestam v severovýchodnej oblasti Uhorska. Aj preto bol príťažlivý pre nemeckých kolonistov, ktorí boli na územie Uhorska pozvaní kráľom Belom IV., aby osídlili vyludnené územia po mongolskom pustošení v rokoch 1241–1242.

*Sigillum
et quatuor Iudicum
Comitatus*

*Vice Comitatus
Nobilium
de Sáros.*

Najstaršie zobrazenie erbu Šarišskej stolice z roku 1357.

Najstaršia podoba mestského erbu Veľkého Šariša. Ustredným motívom je postava sv. Jakuba.

V listine z roku 1247, v ktorej je zmienka aj o prvom kastelánovi kráľovského hradu Šariš, sa spomínajú aj dvaja veľkošarišskí Nemci, otec a syn Walther a Detrik. Pravdepodobne slúžili ako hradní strážcovia.

Ich príchodom nastáva zásadná zmena vo vtedajších vlastníckych vzťahoch. Dovtedy feudálne právo považovalo za vlastníka pôdy len kráľa, resp. šľachtu, kláštor alebo cirkev. Ak nemala pôda uvedených vlastníkov, bola „prázdna“, napriek

Sarus - Speries a Sabinio.

Detail opisu listiny, ktorou udelil v roku 1299 uhorský kráľ Ondrej III. mestské privilégia Sarusu (V. Šarišu), Prešovu a Sabinovu.

tomu, že ju obrábalo alebo využívalo ako pasienky miestne obyvateľstvo.

Teraz sa kráľ alebo iný feudál zaväzoval uznávať obec za dedičného vlastníka pôdy. Dôvodom tohto ústupku bol i ten fakt, že v krajine bolo nedostatok pracovných síl a častý útek poddaných do pohraničných lesov alebo do Poľska.

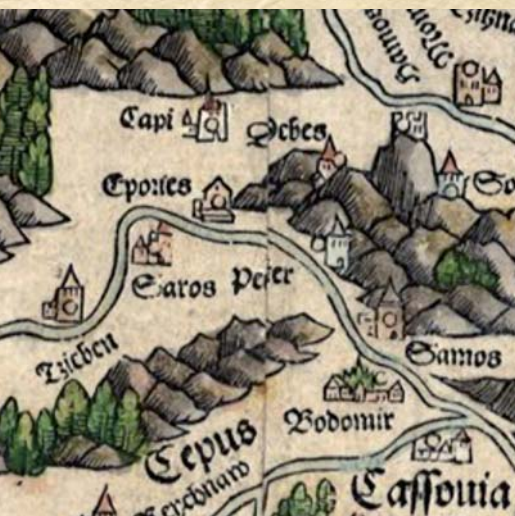
DEDINA SARUS SA STÁVA MESTOM

Významným právnym medzníkom pre vtedy kráľovské obce Šariš, Prešov a Sabinov bol 28. január 1299, kedy kráľ Ondrej III., posledný kráľ z dynastie Arpádovcov, priznal týmto obciam právo, aké mali nemeckí hostia na susednom Spiši. To znamenalo aj to, že si ich obyvatelia mohli slobodne voľiť richtára, ktorý mal rozsudzovať bežné spory. Len pri rozsudzovaní zvlášť závažných prípadov museli prizvať aj zástupcu stolice. Odvtedy už nik nemohol predvolať pred zemepanský alebo stoličný súd občana Šariša, iba ak žiadali o súdenie mestom podľa mestského práva. Občanom Šariša sa otvorili aj nové hospodárske výhody. Mohli bez obmedzenia loviť v okolitých vodách a lesoch, klčovať lesy a premieňať ich na ornú pôdu, mali právo ťažiť a spracovávať rudy. Získali i možnosť slobodnej voľby svojho farára.

Veľkošarišskí remeselníci sa starali aj o údržbu Šarišského hradu.

Velký Šariš na (Saros) na najstaršej mape Uhorska z roku...

lebo na pôde mesta nevoľníctvo neexistovalo. Odtiaľ pochádza známa nemecká zásada „Stadtluft macht frei“ (Mestský vzduch oslobodzuje). Zásluhou nemeckých banských miest na území dnešného Slovensku sa v 14. storočí ťažilo najviac vzácnych kovov na svete (asi 40% svetovej produkcie). Uhorsko sa tak stalo jednou z najbohatších krajín sveta.

V 15. storočí začal Veľký Šariš strácať na svojom význame, predčili ho najmä prudko sa rozvíjajúci Prešov a Bardejov. Postupne sa stal poddanským mestečkom Šarišského hradu. V Šarišskej stolici patrilo do skupiny mestečiek ako Hanušovce, Lipany, Plaveč a Kurima. Slobodnými kráľovskými mestami zostali Prešov, Bardejov a Sabinov.

A hoci tu aj v 15. – 16. storočí pracovali ojedinelí remeselníci, hlavným zamestnaním vtedajších domácností bolo roľníctvo. Žiaľ, o živote bežných ľudí v stredovekom Veľkom Šariši nevieme takmer nič vzhľadom k tomu, že tí po sebe nezanechali žiadne písomné správy.

V porovnaní s privilegiami, ktoré mali spišskí Nemci (od r. 1271) bol Šariš (Sabinov a Prešov) navyše oslobodený od peňažných a naturálnych dávok pre hrad Šariš, od povinnosti ubytovať a stravovať vysokých hodnostárov a od vojenskej služby.

Ďalšou výhodou oproti Spišiakom bola aj možnosť vyberať ročnú daň z pozemku svojpomocne a nie prostredníctvom kráľovských vyberáčov daní.

Hlavnou povinnosťou torýskych miest bolo plne sa postarať o kráľa a jeho sprievod počas jeho prítomnosti v ich katastri.

Vznik mesta Šariš s horeuvedenými výsadami bol vítaný aj vidieckym obyvateľstvom. Tých priťahovalo najmä stavebné podnikanie a možnosť zásobovania poľnohospodárskymi produktami a s tým spojenými pracovnými príležitosťami.

No priťahoval ich najmä duch slobody, ktorý tu vládol.

Prisťahovaním do mesta sa vidiečan stával automaticky slobodným,

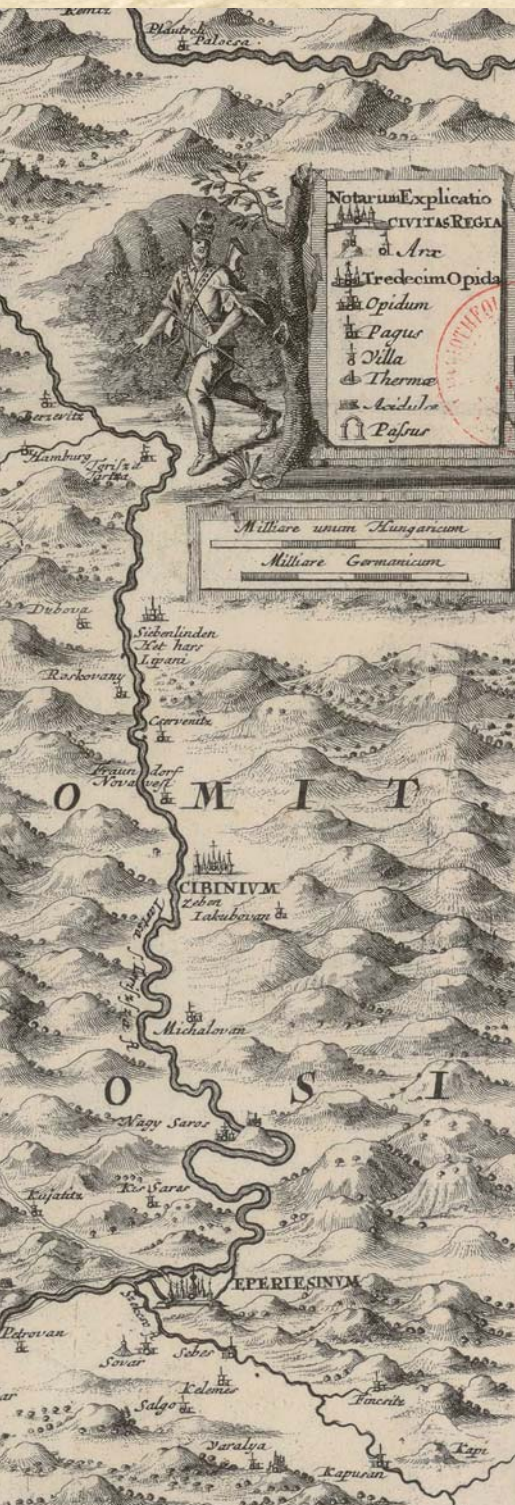
PRESNE PO 100 ROKOCH KRÁĽ ŽIGMUND LUXEMBURSKÝ RUŠÍ VELKÉMU ŠARIŠU MESTSKÉ VÝSADY

Veľmi dôležitým rokom pre Veľký Šariš bol rok 1399. Vtedy si mesto odmietlo plniť svoju povinnosť - hostiť kráľa a jeho doprovod v chotári Veľkého Šariša.

Zaujímavé detaily nám o tom prináša rodák z Veľkého Slivníka Ödön Potemkin (nar. 4.2.1823) v diele: Popis Šarišskej župy zo štatistického, geografického, dokumentačného a historického hľadiska vydané v roku 1863.

Uvádza, že kráľ Žigmund Luxemburský a jeho manželka (kráľovná Barbora), navštívili Levoču a požadovali od spoločenstva troch miest na Toryse potraviny. Prešov a Sabinov ich poskytli a sťažovali sa, že mesto Veľký Šariš to tvrdohlavo odmietlo (hostiť kráľa a jeho doprovod mali iba na území jeho chotára...). Kráľ preto rozkázal, vymazať Veľký Šariš z radov miest, dal zbúrať jeho obranné múry a jeho obyvateľov dal do vlastníctva šľachtickým rodom.

NÁBOŽENSKÝ ŽIVOT V MESTE

Podľa dohody medzi kráľom Belom IV. a jágerským biskupom z roku 1248 sa biskup v prospech kráľa zriekol troch štvrtín z desiatku od veľkošarišských farníkov, pričom štvrtina desiatku zostala miestnemu farárovi. Na základe obsahu tejto správy možno pripustiť, že v sídlisku stál kostol už pred rokom 1248. V 60 – 70. rokoch 13. storočia v miestnom kostole slúžil farár Hypolit. Bol svedníkom manželky kráľa Štefana V., ktorý sa príležitostne zdržiaval na hrade Šariš.

Kostol bol zasvätený apoštolovi Jakobovi. Najstaršie viditeľné časti tunajšieho farského kostola sú včasno-gotické z druhej polovice 13. storočia, ale určite nebol prvým kostolom, pretože zasvätenie kostola apoštolovi Jakobovi signalizuje, že kostol tu stál už v 11. storočí.

Ak by totiž vznikol z iniciatívy uhorského kraja v 11 – 12. storočí, bol by zasvätený niektorému z maďarských svätcov, ako sa to stalo pri viacerých iných šarišských kostoloch.

Pravdepodobne z Poľska prišli do Veľkého Šariša v roku 1274 augustiniáni. Kláštornú kaplnku zasvätili sv. Stanislavovi, svätcovi poľského pôvodu. Augustiniáni tu pôsobili do polovice 16. storočia, keď v meste prevládli protestanti. Ich majetok prevzali dominikáni, ktorým zhorel kláštor v Košiciach.

Počas dominancie protestantov tu bolo v rokoch 1570 – 1580 zriadené gymnázium.

Katolícka farnosť bola znovu obnovená po potlačení povstania I. Tököliho v roku 1686.

Mystické zobrazenie Adama a Evy v knihe z 15. storočia.

« Výrez z mapy z roku 1723, na ktorej sú odlišené obce podľa dôležitosti. Veľký Šariš je v kategórii „opidum“ - mestečko. Tento výrez sa používa prvýkrát v roku 1425. Od roku 1299 sa označoval ako CIVITAS. Prešov a Sabinov sú stále označované ako slobodné kráľovské mestá (CIVITAS REGIA) pretože boli obohnané kamennými hradbami. Pri legende vpravo hore je zobrazený aj zbojník, ktorými sa hemžili okolité pohoria.

1

2

Hierarchie stredovekej spoločnosti v Uhorsku

Na najvyššej priečke krajiny stál **kráľ**.

Nasledovali **tri privilegované skupiny**: duchovenstvo, šľachtici a mešťania.

Duchovenstvo

Druhou privilegovanou skupinou bolo duchovenstvo.

Šľachtici

Kráľ prideloval šľachte pôdu a udeľoval jej viaceré výhody. Šľachtický stav na konci 15. storočia v Uhorsku predstavoval 3,5 do 4,5 % z celkového počtu obyvateľov. Medzi nimi existovali rozdiely. Podľa odhadu dve tretiny celej šľachty patrili k tzv. jednousadlostným zemanom, tzv. nižšej šľachte, ktorá mala výsady, ale nemala poddancov. Patrilo k nim okolo 6 500 rodín. Majetnejšiu šľachtu tvorili zemepáni. Zastávali stoličné funkcie a reprezentovali stolicu na zasadaniach uhorského snemu.

Mešťania

V priebehu 15. storočia sa slobodné kráľovské mestá stali tretím výsadným stavom.

Nevoľníci

Najpočetnejšou zložkou uhorskej spoločnosti bola **vrstva poddaných**. Títo tvorili až 90% z celkového počtu obyvateľov Uhorska. Medzi nimi sa tiež prejavovali veľké rozdiely v sociálnom a hospodárskom postavení. Medzi túto vrstvu patrili dedinčania od bohatých sedliakov po želiarov, ale aj obyvatelia zemepanských miest a mestečiek. Poddaní sa mohli slobodne sťahovať. Ak im niekde nebolo dobre, odišli k inému pánovi, kde mali výhodnejšie podmienky.

Základom poddanstva je fakt, že pôdu vlastní zemepán a poddaný pôdu len užíva a za to mu odvádza feudálnu rentu formou práce, plodín, peňazí a podobne.

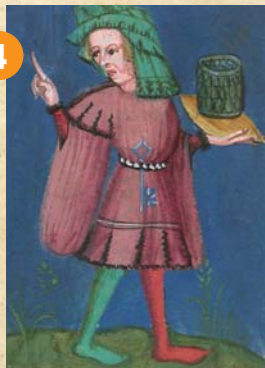
V 9. až 12. storočí a potom v 16. až 18. storočí sa vyskytovala zostrená forma poddanstva – **nevoľníctvo**. Nevoľník okrem toho, že odvádzal feudálnu rentu za užívanie pôdy nesmel meniť bydlisko, svoje povolanie, ani svojich povolanie detí, či uzavrieť manželstvo bez povolenia zemepána. Zemepán mal navyše právomoc nevoľníka presťahovať alebo vyhnúť z pôdy, ktorú mal v držbe. Najnižšie postavenie v uhorskej spoločnosti však mali sluhovia, ktorí boli majetkom svojho pána.

Na Slovensku bolo nevoľníctvo zrušené patentom Jozefa II. v roku 1785. Poddanstvo zrušil krajinský snem v roku 1847.

3

4

5

Rytier – symbol stredoveku

Synonymum stredoveku je rytier. Rytier bol bojovník na koni, neskôr to bol aj šľachtický titul. Rytierom panovníci darovali pôdu a tí sa prísahou zaviazali bojovať v ich armádach. Keďže rytieri používali prakticky rovnaké brnenie, na odlíšenie si maľovali na štít a látku, ktorou bol pokrytý kôň, rozličné symboly, ktoré dostali pomenovanie erb. Ten používali aj ostatní členovia rodiny a dedil sa z otca na syna.

RYTIERSKA ŠKOLA

Rytierska výchova chlapcov zo vznešených rodín sa začala od 7. roku buď u šľachticov v ich sídlach alebo na panovníckom dvore. Nazývali sa pážatami.

V štrnástich rokoch sa z pážata stal panoš (zbrojnoš). Vzdelával sa v siedmich slobodných umeniach - v gramatike, rétorike, dialektike, geometrii, aritmetike, hudbe, astronómii, učil sa komunikovať s dámmami a dvoriť im. Stal sa osobným sluhom pána. Staral sa o jeho koňa aj brnenie, sprevádzal ho na cestách, nosil mu zbraň, pripravoval mu brnenie pred turnajom, staral sa o pá-

nove stolovanie a zároveň sa učil aj siedmim rytierskym cnostiam: jazde na koni, lovu, strelbe, šermu, plávaniu, hre šach, skladaniu básní, potom cudzím jazykom a zápoleniu na rytierskych turnajoch, na ktorých sa začal zúčastňovať po pasovaní na rytiera. Teda až po štrnástich rokoch rytierskej výchovy, vo veku

21 rokov, sa stal skutočným rytierom. Vo všetkom, čo robil, musel dbať o svoju česť a dodržiavať zákonník rytierskosti.

RYTIERSKE TURNAJE

Rytierske turnaje sa zrodili vo Francúzsku, kde sa v polovici 11. storočia rytieri v mieri zdokonaľovali vo vojnovom umení. Turnaje sa čoskoro stali významnou spoločenskou udalosťou s vlastnými pravidlami. V 13. storočí dostali turnaje pevnú organizáciu a konali sa na jednom turnajovom kolbišti. Spočiatku museli dvaja súper predviesť súboj s tupou zbraňou, neskôr s turnajovou kopijou, ktorou zhadzovali protivníka z koňa na zem. Nejednoho rytiera prišiel aj o život.

Najstarší rytiersky turnaj na území Slovenska usporiadal v Bratislave okolo roku 1330 kráľ Karol I. Róbert. Je veľký predpoklad, že aj počas jeho návštevy V. Šariša aj tu zorganizoval rytiersky turnaj. V priebehu 16. storočia rytierstvo zaniklo.

RYTIERI V KRIŽIACKYCH VÝPRAVÁCH

Ideál rytierstva sa naplno prejavil v križiackych výpravách. Rytieri sa tu hrnuli z túžby oslobodiť Svätú zem od islamu. Po príchode do Svätej zeme boli šokovaní. Ohromili ich nové druhy látok, ovocia i celková životná úroveň. Po skončení ťaženia sa preto mnohí z nich nechceli vrátiť späť do Európy. Veľký význam v križiackych výpravách mali rytierske rády. Najvýznamnejšími boli templári, johaniti a nemeckí rytieri.

Stravovanie v stredoveku

Každodennou hlavnou starosťou bežného človeka v stredoveku bolo získavanie potravy pre seba a svojich najbližších. Dobre sa najesť znamenalo predovšetkým najesť sa do sýta.

Základnou potravinou obyvateľov boli obilné kaše a nekvasené obilné placky. Takmer denne sa zo zŕn pšasa, pšenice, raže, ovsa či jačmeňa alebo pohanky pripravovali ovsené kaše dochutené ovocím a medom. Veľmi často sa tiež konzumovali nekvasené obilné placky zo žitnej múky a placky sušené z ovsenej, či z jačmennej kaše a zapražené polievky. Pestovala sa dnes bežná zelenina. Jedálniček bol obohatený o ovocie a lesné plody. Veľmi časté boli jedlá zo strukovín. Zriedka sa konzumovali aj ryby alebo divina. Ľudia v stredoveku verili, že surové ovocie a zelenina spôsobujú choroby, preto ich takmer vždy varili. Na dochucovanie jedla sa používali v záhrade dopestované alebo rozličné divoko rastúce korenie. Kvasený chlieb bol vzácnejší, pretože jeho výroba vyžadovala niekoľkohodinové úsilie. Konzumovala sa viac v mestách.

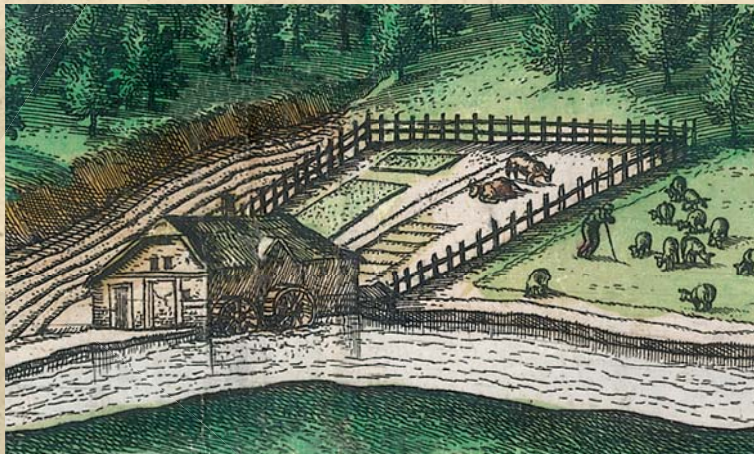

Na najstaršej dochovanej a zároveň najdetalnejšej vedute Veľkého Šariša od flámskeho maliara Geoga Houhnagela z roku 1617 vidíme vzorovo upravené zeleninové polička, mlyn a v jeho blízkosti sa pasúci dobytok a na južnej strane hradného kopca pestovanie viniča.

Chlieb pre chudobnejšie obyvateľstvo bol obvykle tmavý, pečený najmä z hrubej ražnej múky, často aj s otrubami. Chlieb z bielej múky konzumovala najmä šľachta. Nikdy sa nejedol čerstvý, piekol sa do zásoby. Niekedy sa pripravovala múka na pečenie z bukvíc a žaludov.

STRAVOVANIE V PRIEBEHU DŇA

Na rozdiel od dneška, keď sú raňajky najdôležitejším jedlom dňa, pracujúci ľudia jedli ráno len veľmi málo, aby vládali pracovať na poliach. Nasledoval ľahký obed a večer si dopriali poriadne sýte jedlo.

Začiatkom 14. storočia v dôsledku veľmi daždivého počasia a ochladenia sa takmer nič neurodilo. Nastal hladomor, pri ktorom vymrela štvrtina, v niektorých oblastiach dokonca tretina populácie! Nasledovala extrémna úroveň zločinu, chorôb a dokonca kanibalizmu. Táto kríza pokračovala až do polovice storočia a vyvrcholila apokalyptickým morom, pri ktorom zomrela až polovica obyvateľstva.

Mnohé dovtedy obrábané polia boli premenené na pasienky a na viacerých miestach Európy sa rozšírilo dobytkárstvo. Európa sa stala „mäsožravou“ k čomu prispel aj veľký dopyt bohatých miest. Uhorsko bolo vo vývoze dobytka veľmocou. Spotreba mäsa bola až šokujúca, napríklad v Nemecku sa v 15. storočí skonzumovalo priemerne 100 kg mäsa na osobu ročne, čo po odrátaní pôstnych dní predstavuje asi pol kilogramu mäsa denne pre jedného človeka (vrátane detí).

Kým pre stôl mešťanov bola určená najmä hovädzina, na stole dedičanov prevažovalo bravčové. Na aristokratických stoloch by sme

ho takmer nenašli. Prevládala divina - srnčie a jelenie mäso, ale aj hydina, prepelice, bažanty, pávy. Hostiny mávali štandardne aj 10 chodov...

Iba 210 až 220 dní v roku bolo povolené jesť potraviny z teplokrvných zvierat (mäso, mlieko, syry, vajcia...). Zvyšné dni pripadali na sviatočné dni, počas ktorých sa postili. Najdlhším bol 40 dňový post pred Veľkou nocou. Veriaci jedli len raz denne a to iba ovocie, zeleninu a chlieb.

Ľudia v stredoveku mali oveľa nižšie riziko koronárnych ochorení srdca a cukrovky než dnes. Je to spôsobené hlavne nedostatkom rafinovaného cukru v stredovekej strave a zdravým „cvičením“, ktoré väčšina ľudí vykonávala prostredníctvom každodennej práce.

STREDOVEK - RAJ PRE MILOVNÍKOV ALKOHOLU

Spotreba alkoholu, predovšetkým vína a piva bola v stredoveku nesmierne veľká. Hoci sa konzumácia jednotlivých regiónoch odlišovala, určite však nebola nižšia ako liter vína denne a piva aj viac.

Historici majú pre tento jav viacero vysvetlení. Najmä v mestách, kde sa voda brala z verejných studní, bola voda kontaminovaná a často spôsobovala veľké zdravotné problémy. Na radu vtedajších lekárov sa jej preto radšej vyhýbali a nahrádzali ju alkoholom, resp. aj vodu riedili vínom, aby v nej zabili choroboplodné zárodky. Tú dávali piť svojim deťom. Pramenistá alebo studničná voda sa pila len zriedka (rovnako aj mlieko) a to len v nižších spoločenských vrstvách.

Prečo však pili tak veľa alkoholu? Keďže sa vtedy potraviny konzervovali najmä solením, sužoval ich väčší smäd. Alkohol bol navyše výrazným zdrojom energie, ktorej tvrdo manuálne pracujúci človek potreboval viac. V neposlednom rade sa alkoholu pripisovali liečivé účinky, víno a často aj destiláty boli považované za univerzálnu medicínu proti každej chorobe. A samozrejme alkohol sa pil aj kvôli jeho účinku ako drogy.

Hygiena v stredoveku

Hygiena v stredovekej Európe na rozdiel od prevládajúceho stereotypu nebola taká desivá, ako si ju predstavujeme. Samozrejme nespĺňala moderné štandardy, ani sa zďaleka nedala porovnať s vysokými nárokmi na osobnú hygienu antického Grécka a Ríma, kde bola osobná hygiena povýšená na spoločenskú záležitosť v podobe kúpeľov.

Paradoxne však platilo, že čím vyšší spoločenský status - tým nepríjemnejší zápach. A tak predstava sladkých princov, princezien a kráľov bola na míle vzdialená realite.

Dôkazom sú napríklad španielska kráľovná Izabela Kastílska (hrdila sa tým, že, sa v živote umyla iba dvakrát: pri krste a pred svadbou) a známy francúzsky kráľ Ľudovít XIV., ktorý sa v živote umyl len trikrát... Aj napriek permanentnému používaniu voňaviek na kráľovskom dvore tam dominoval neskutočný zápach. S týmto vedomím si najbližšie pozrite napr. známy romantický film Angelika - markíza anjelov...

UMÝVANIE TELA

Tečúca voda bola veľmi zriedkavá a získať napr. jedno vedro čistej vody zo studne si vyžadovalo veľkú fyzickú námahu. Z toho dôvodu bolo kúpanie sa každý deň pre väčšinu ľudí nereálne. V čistej vode (drevenej kadi) sa umyl len jeden člen rodiny, ostatní až po ňom. Bolo však bežné, že takmer každý si ráno umyl ruky a tvár. Po náročnej prá-

ci pri obrábaní pôdy sa ľudia umývali v umývadle so studenou vodou, resp. v letných mesiacoch v rieke alebo vodnej nádrži. Umývania rúk bolo v stredoveku neznáme. Začalo platiť až v 18. storočí a najmä v prípade majetnejších ľudí. Dovtedy hlavne medzi chudobnejšími vrstvami bolo úplne bežné jesť potraviny s neumytými rukami. Príbor bol vzácnosť pre väčšinu ľudí. Samozrejme aj to prispelo k rozšíreniu mnohých nebezpečných epidémií v stredoveku.

Zuby sa čistili pomocou vetvičiek (najmä lieskových) a malých kúskov vlnenej látky. Holenie sa neuskutočňovalo vôbec, alebo len raz týždenne, ak sa jednalo o mnícha.

BIELIZEŇ

V 13. storočí sa objavila spodná bielizeň - ľanová košeľa, ktorá bola dlhá až po kotníky a chránila telo pred hrubou a pichľavou látkou vrchných šiat. Zároveň chránila šaty pred špinavým telom a posilovala vedomie, že časté umývanie tela nie je preto potrebné. Bielizeň sa prala len niekoľkokrát do roka. Ako prací prostriedok na pranie sa používala voda z riek, lúh a moč.

HRNIEC AKO ZÁCHOD

Fyziologické potreby ľudia vykonávali „pod holým nebom“ a neskôr v drevených latrínach. Ako toaleta sa v domoch používali hrniec, ktorý býval zväčša pod posteľou. Jeho obsah sa vyhadzoval priamo z okna. Namiesto toaletného papiera používali naši predkovia v stredoveku lopúchové listy, trávu, slamu, staré handry, mach, lístie alebo vlastnú ruku. Bohatí používali pásiky látky, ktoré služobníctvo pralo. Toaletný papier sa objavil až koncom 19. storočia.

Ploštice, blchy a vši boli bežným problémom spoločnosti. Zriedkavo vymiešaná slamená posteľ bola rajom pre škodcov, preto sa do slamy primiešavali bylínky z kvetov ako bazalka, harmanček, levanduľa a mäta.

Inšpiratívny stredovek

Osvietencom v 16. a 17. storočí sa stredovek javil ako neslobodný, hrubý a barbarický, ako obdobie temna, ktoré nastalo po „žiarivej“ antike. Ich zidealizovaný postoj k antike by ale platil len v prípade, ak by patrili k privilegovaným skupinám vtedajšej spoločnosti. Pretože práve v antickom Grécku a Ríme bola značná časť obyvateľstva bezprávnymi otrokmi a teda v omnoho horšom postavení ako nevoľníci v stredoveku.

Obdobie stredoveku ale určite nebolo tmárske. Práve vtedy sa položili základy nášho súčasného života a modernej spoločnosti a Európa sa stala kresťanskou. Vznikli mestá, majestátny katedrály, hrady, univerzity, definoval sa národ a štát. Stredovek priniesol také objavy ako mlynské koleso, chomút, fúrik, kompas, prvé stroje, krásne orloje a hodinky s ozubeným prevodom, vidličku, spodnú bielizeň, likér, gombíky, rukávy, okuliare, šach, karneval, notára, bankovníctvo, záložne, požičovne a cez rozšírenie papiera

aj kníhtlač, či hracie karty. V stredoveku sa v Európe začali používať arabské číslice, uskutočnila sa prvá pitva ľudského tela, neustále sa pátralo po elixíre večnej mladosti a spôsoboch premeny kovov na zlato...

Do obdobia stredoveku sú umiestnené aj naše najznámejšie klasické rozprávky. Objavujú sa v nich cesty, lesné cestičky, púte, trhy, remeslá, králi, rytieri a často odrážajú aj klimatické ochladenie (O 12 mesiačikoch, O Janičkovi a Marienke...).

Stredovek miloval farby

Ľudia v stredoveku milovali farby. Stačí sa prejsť po našich najzachovalejších stredovekých námestiach (napr. Bardejov, B. Štiavnica, Levoča...) kde vidíme pestrofarebné priečelia domov a navyše takmer kaž-

dý z nich obsahuje aj krásne fresky. Interiéry kostolov sú plné sochárskych prác s polychrómovými nátermi, obrazov a nástenných malieb. Aj ľudia sa veľmi radi pestro obliekali. Platilo, že čím mal odev jasnejšie a trvanlivejšie farby, tým bol drahší.

Tresty v stredoveku

V stredoveku žili v podstate rovnakí ľudia, akí žijú aj dnes. Aj oni páchali zločiny, teda kradli, smilnili, či vraždili. Rozdiel je len v tom, čo sa v minulosti považovalo za zločin a aké boli vyšetrovacie metódy a tresty. Mučenie bolo totiž kedysi neodlučiteľnou súčasťou súdneho procesu a aj trestov.

ROZMANITÝ PRÁVNÝ SYSTÉM

V stredoveku neexistovalo nič ako celouhorský trestný zákonník. Právny systém bol veľmi rozmanitý. Popri krajinskom šľachtickom práve jestvovalo právo mestské, cirkevné, či cechové.

Trestné činy sa rozdeľovali na súkromné (napr. ohováranie, domáce násilie, strata cti) a verejné, ktoré sa spájalo najmä s porušovaním prísnej kresťanskej vierouky.

Podľa uhorského práva sa trestalo za neveru aj necudnosť. Týmto termínom sa označoval pohľavný styk vdovy alebo vydatej ženy s iným mužom, prostitúcia, kupliarstvo, konkubinát (spolužitie bez sobáša), sexuálne úchylky, či „obcovanie proti prírode“.

Veľká pozornosť sa v stredoveku venovala ochrane žien. Kto obral pannu o poctivosť proti jej vôli, mal byť obesený. Ak sa tak stalo s jej súhlasom, mal si ju zobrať za ženu.

Prísne sa trestalo aj znásilnenie žien a to aj prostitútok. Odsúdený bol priviazaný o chvost koňa, vláčený po zemi a následne sťatý pod šibenicou.

Najťažším zločinom bol útok na ľudský život. Trestal sa smrťou,

pričom sa pri vynesení rozsudku zohľadňovalo, či ho páchatel spôsobil náhodou, v afekte, či sebeobrane (kvalifikovalo sa to ako zabitie) alebo úmyselne (úkladná vražda).

Nekompromisne sa trestali aj poddaní, ktorí na verejnosti urážali šľachticov. Zbojníkov a poddaných, ktorí sa búrili proti vrchnosti, zemepanské súdne stolice odsudzovali na veľmi krutú smrť – zavesením na hák za rebro.

SÚDY KONALI VEĽMI RÝCHĽO

Súdne konania boli v stredoveku veľmi rýchle. Sudcovia o treste pre vinníka rozhodovali nielen podľa právnej knihy, ale aj na základe voľnej úvahy alebo svojvôle. Všetci úradníci, ktorí reprezentovali trestný a represívny aparát neplatil štát. Každý rozsudok bol vždy spojený s finančným trestom, ktorý šiel čiastočne poškodenému, sčasti sudcom a sčasti do mestskej pokladnice. A pretože sudcovia boli zároveň radnými, mali záujem o to, aby sa prečiny súdili a vinníci odsudzovali. Neexistoval trest väznenia, väznice slúžili len ako miesto vyšetrovania.

V meste sa súdilo na radnici. Celý proces výsluchov a mučenia trval zvyčajne maximálne dva týždne. Najčastejšie sa využíval škripec a sviečka na pálenie, obľúbenými mučiacimi metódami bolo však aj pichanie ihlami, klincami či rozžeraveným železom.

Každého obvineného vyšetrovali trikrát, ale len vtedy, ak ho nechytli rovno pri čine. V opačnom prípade bol odsúdený okamžite. Prvýkrát zväčša kat mučiace nástroje obvinenému iba ukázal. Druhýkrát, ak sa nepriznal, ho už mučili. Keď sa ani vtedy nepriznal, bol vyšetrovaný a mučený tretíkrát. Ak sa ani potom nepriznal, tak ho jednoducho prepustili ako nevinného. Kľúčové bolo totiž priznanie obvineného. Málokedy

totiž súd skúmal motívy trestnej činnosti. Stačilo priznanie. Súd nezaujímalo, či bolo priznanie dobrovoľné alebo vynútené mučením. Popravu mohli byť vykonávané len v mestách, ktorým panovník udelil právo meča. Konali sa vždy na verejnosti, aby mali odstrašujúci účinok. Najčastejším nehrdelným trestom bolo vystavenie delikventa na pranier, takzvaný stĺp alebo klieťka hanby. Niekedy sa „ľahké ženy“ netrestali na pranieri, ale museli z mesta vyvážať špinu a výkaly. Odsúdení sa často mrzачili, boli im odtínané končatiny, jazyk, vypichované oči... Niekedy sa za delikty dávali aj finančné sankcie. A to najmä v prípadoch, ak človek niekomu ublížil ľahším fyzickým útokom.

Za spáchanie vážnejšieho priestupku mohol cirkevný alebo svetský súd na znak pokánia prikázať odsúdenému aj účasť na púti do miest spätých s kresťanskými mučeníkmi. Pred odchodom na púť spísal každý pútnik závet vediač, že sa už nikdy nemusí vrátiť domov.

V meste Veľký Šariš sídlil v priestoroch tzv. stoličného domu od polovice 14. storočia aj stoličný súd. Predsedal mu podžupan. Sudcovský zbor tvorili ešte štyri slúžni a niekoľkí spolusudcovia – prisašní vymenovaní z radov šľachty.

Ľudia v stredoveku verili v spravodlivosť omnoho viac, než dnes.

Návštevy kráľov vo Veľkom Šariši

Pri udelení mestských výsad v roku 1299 dal panovník Ondrej III. obyvateľom Veľkého Šariša výnimočnú slobodu a privilégia. Boli oslobodení od všetkých povinností voči šľachte a voči kráľovi mali len jednu povinnosť. Hostiť ho aj s početným sprievodom, keď o to požiada.

Keďže v stredoveku ešte politické štruktúry neboli vyvinuté, moc sa vykonávala tak, že panovník a kráľovský dvor, jeho hodnostári a dvorania sa neustále pohybovali po krajine. V mestách a na hradoch hľadali prístrešie a ochranu. Prijatie kráľa bolo pre mesto vecou prestíže. Zástupcovia mesta kráľa slávnostne privítali a ponúkli mu jedlo, obrusy, lôžkoviny a riad. Takéto návštevy zažili Veľkošarišania za panovania kráľa Karola I. Róberta a Žigmunda Luxemburského.

Miestni šľachtici, mešťania aj poddaní milovali takéto majestátne návštevy. Šľachtici a mešťania sa vtedy predvádzali v honosných odevoch a poddaní toto divadlo radi pozorovali. V polovici 14. storočia boli súčasťou kráľovho vjazdu za zvuku trúb a ďalších nástrojov do mesta aj dary, prisahy, modlitby aj slávnostná večera, sprevádzaná hlučnou a farbistou zábavou vrátane rozličných predstavení. Zo záznamov viacerých miest sa dozvedáme, že mestá míňali najviac peňazí počas návštevy kráľa v meste. Často sa stávalo, že taká návšteva doslova ochromila ekonomiku mesta. Vtedy sa vypilo všetko víno, usporadúvali sa turnaje, hostil sa celý jeho kráľovský dvor. Potom paradoxne väčšinou ulavil mestu na daniach, aby sa po jeho návšteve spamätalo.

Kráľ Karol I. Róbert na maďarskej bankovke.

Voľný čas v stredoveku

Lebo v stredoveku mali ľudia omnoho viac voľného času ako máme my v súčasnosti. Rešpektovali cirkevné sviatky, ktorých bolo pomerne veľa a počas nich a takisto v nedeľu nepracovali. Denné svetlo počas roka určovalo najmä poddaným dĺžku pracovného dňa. Pracovný deň teda nebol 8-hodinový ako je tomu dnes, ale bol ovplyvnený ranným jasom a večerným šerom. Remeselníci v mestách uplatňovali 2 druhy času: letný a zimný. Počas letného času sa pracovalo 12 až 13 hodín, v zimnom čase 9 až 10 hodín. Večer sa vôbec nepracovalo.

Stredovekí ľudia nepocítovali „nedostatok času“. Nášmu zhonu a pocitu nedostatku času by vôbec nerozumeli. Cítili skôr potrebu skrátiť si dlhú chvíľu, preto v ich živote predstavovala zábava a hra významné miesto.

Termín „voľný čas“ až do 16. storočia v dnešnom slova zmysle neexistoval. Až v 16. storočí sa začal označovať čas, ktorým mohol človek označovať čas po skončení práce slovom „licere“, ktoré v latinčine znamená „môcť, mať dovolené“. Od 18. storočia sa tento výraz používal na čas označujúci rozptýlenie a zábavu (kratochvíle). Zábavu poznali všetci od panovníka až po sedliakov v dedinách. Nie je pravda, že poddaní len dreli od svitu do mrku na panskom a nič iné nerobili. Je však pravdou, že mali menej voľného času ako meštania.

Určite nežili ako my dnes v dlhotrvajúcom úmornom škodlivom strese, keďže takmer všetci boli ve-

riaci a kostol určoval ich čas. Mali čas sa upokojiť.

Vo voľnom čase hrali rozličné hry. Najviac obľúbené boli hracie kamene (najmä hra vrhcáby) a kocky. Boli však cirkvou považované za hazardné a teda zakázané. Pokiaľ neboli prevádzkované za účelom zisku, boli tolerované. Cirkev kritizovala predovšetkým to, že tieto hry zavádzajú ľudí do hriechu, a že sú navyše spojené s opilstvom, cudzoložstvom, stratou majetku a pod. Samozrejme vo voľnom čase tancovali, zúčastňovali sa fašiangov, rôznych predstavení a často absolvovali aj cirkevné púte na rôzne významné miesta. Pre kráľa a šľachtu boli najobľúbenejšie poľovačky a rytierske turnaje.

HRY DETÍ

Všeobecne prevláda názor, že detstvo v stredoveku bolo len krátkou fázou ľudského života, počas ktorej ani nebol čas na detské hry. Z územia Slovenska nemáme veľa odkazov, či už písomných, obrazových,

alebo archeologických o detských hrách.

Keďže sa však deti na celom svete hrajú podobne, môžeme sa opierať aj o pramene z iných krajín.

Komenský vo svojom diele *Orbis sensualium pictus* v levočskom vydaní z roku 1685 spomína hry s guľôčkami, vlčík poháňaný bičikom, chodúle (drevené nohy), obľúbenú hojdačku či hru s kolkami. Chlapci preferovali hry, ktoré mali podporiť ich fyzickú zdatnosť. Hrou sa chlapci učili vojenskému remeslu, takže koníky a drevené šable neskôr nahradili ozajstné šable a drahé jazdecké kone. Dievčatká sa zase venovali hrám, ktoré ich pripravovali na ženské zručnosti.

Ako „encyklopédia“ detských hier nám môže poslúžiť obraz flámskeho maliara Petra Bruegela st. *Detské hry* (Kinderspiele), namalovaný v roku 1560. Znázorňuje okolo 84 hier, z ktorých mnohé pretrvali do dnešných

čas. V mnohých hrách možno sledovať aj vplyv rytierskej kultúry, rôzne súboje a činnosti pripomínajúce rytierske cvičenia. Vidíme aj napodobňovanie každodenných činností – nakupovanie či predávanie, rozmanité pohybové hry, napríklad naháňanie, hra na mačku a myš, na vlka a zajaca a aj nám známu hru na slepú babu.

Veľmi obľúbené boli aj hry napodobňujúce chovanie dospelých, ako napr. rôzne obrady, povedačky, a rôzne rýmovačky.

Stredoveká medicína

Ochorenie v stredoveku so sebou nieslo značnú finančnú záťaž. Služby vtédajších lekárov boli drahé, rovnako tak lieky. Nie je preto divu, že sa chudobní ľudia spoliehali na liečivú silu bylínok alebo napríklad zariekavanie a podobných magických praktík. Zhotovované boli aj zvláštne ochranné amulety, ktoré mali mať chorí neustále pri sebe, čo im malo zaistiť uzdravenie. Pokiaľ vyššie uvedené zlyhalo, modlili sa ľudia o pomoc ku svätcom, ku ktorých hrobom a ostatkom tiež podnikali chorí alebo ich príbuzní ďaleké cesty.

Znalosti starovekých civilizácií v stredovekej Európe väčšinou upadli do zabudnutia a liečebné procesy boli často previazané s poverami, náboženskými mýtickými predstavami a prapodivnými metódami, ktorých pôvod bol a dodnes je neznámy. V arabskom svete na Blízkom východe a v Španielsku bola situácia oveľa lepšia. Arabi a Peržania lepšie uchovávali odkaz svojich vzdelaných starovekých predkov a dokázali naň úspešne nadviazať. V tomto ohľade boli popredu o niekoľko storočí a práve im, napríklad vzdelancom ako boli Ar-Rází, alebo Avicenna vďačíme za rozvoj lekárskeho vied v neskoršej dobe aj u nás.

Okrem lekárov sa starostlivosťou o chorých zaoberali rády (najmä ženské). Ich príslušníčky mali určite nejaké medicínske znalosti, avšak ťažko ich označiť za „lekárov“. Akési remeselné lekárstvo prevádzkovali v určitých úzko vymedzených oblastiach tiež napríklad ranhojiči či holiči.

Byť lekárom v stredoveku znamenalo aj veľké riziko v prípade neúspešnej liečby. Okrem hnevu blízkych im hrozila strata zákazníkov a z toho vyplývajúca doživotná chudoba. Z tohto dôvodu sa priamo v lekárskejších knihách odporúča, aby lekár závažnosť choroby dopredu zveličoval (a mohol potom byť iba ocenený, keď to všetko dopadlo dobre). Za týchto okolností lekári tiež nepociťovali žiadnu morálnu povinnosť zotrvať u chorého až do jeho konca. Niekedy odovzdávali takých chorých do rúk kňaza, inokedy (napríklad v prípade vplyvného pacienta) pre istotu volili ešte pred skonom chorého útek z daného miesta. Aj z tohto dôvodu stredovekí lekári žiadali o vyplácanie mzdy ešte predtým, než sa do liečenia vôbec pustili.

K rozvoju chirurgie prispeli permanentné vojnové konflikty, počas ktorých bolo potrebné vykonávať roz-

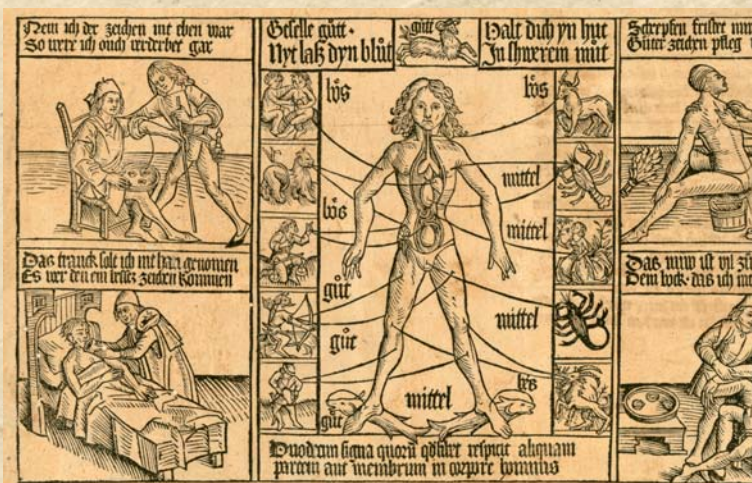
ličné chirurgické zákroky. Za vrchol chirurgického umenia bol považovaný cisársky rez, často končiaci smrťou matky a nezriedka dieťaťa.

Ak si predstavíme obdobie stredoveku, je nám jasné, že práce bolo v oblasti medicíny naozaj veľa. Okrem vyššie spomínaných vojen sa ľudia stretávali s mnohými

mi vážnymi chorobami, ktoré v kombinácii s tristnými hygienickými podmienkami kosili obyvateľstvo po státisícoch. Mor, malomocenstvo, ale aj dnes celkom bežné choroby znamenali často rozsudok smrti.

Lekárska diagnostika spočívala predovšetkým v skúmaní moču, stolice, potu a krvi, a to, všetkými zmyslami, takže vzorky sa nielen pozorovali, oňuchávali a varili, ale aj ochutnávali... Veľmi často bol za pôvodcu chorôb považovaný zlý vzduch v mestách, ale aj pohľad a chorého človeka. Hygienické ohľady viedli aj k tomu, že lekári vysoko hodnotili kvasené nápoje, víno aj pivo.

Všeobecne známe púšťanie krvi žilou, čiže venesekcia, bola veľmi obľúbená a rozšírená liečebná metóda. Všeobecne sa verilo, že pokiaľ z tela pri chorobe niečo vyteká, je to dobre, odchádza tak z neho to zlé. Na vyťahovanie „zlých štiav“ z krvi sa preto používali aj pijavice alebo prikladanie baniek. Neobvyklé nebolo ani otvorenie lebky, ktorá mala vypustiť démona z hlavy. Kožné choroby malo vyliečiť prikladanie včej kože, v prípade plesní a ekzémov na tvári sa nanášal na postihnuté miesta detský moč. Na dnu mali zberať kozie bobky zmiešané s medom a rozmarínom a vnútornému krvácaniu vraj predchádzala usušená ropucha nosená vo vrecúšku na krku postihnutého. Zobák straky nosený taktiež na krku zase pomáhal na bolesti zubov. Na nádchu sa odporúčalo čuť k črievici, ktorú ste si práve vyzuli. Medzi medikamenty sa radilo veľké množstvo podivných látok a zmesí rastlinného, živočíšneho i nerastného pôvodu.

Odievanie v stredoveku

V stredoveku sa móda, podobne ako dnes, aj keď nie s takou frekvenciou, menila. To čo ľudia nosili v 13. storočí, bolo v priebehu 14. storočia už zastarané a nemoderné. Rovnako ako sa menili umelecké slohy, sa menil aj odev. Podobne ako pri umeleckých slohoch aj odevy v jednotlivých krajinách mali svoje špecifiká.

Uhorskí šľachtici dbali mimoriadne o svoj vzhľad, za čo boli v očiach duhovenstva veľmi kritizovaní. Ich honosné odevy spolu s nemravnosťou, hedonizmom a utláčaním chudobných boli podľa nich tiež jednou z príčin Božieho hnevu v podobe vpádu Tatárov do Uhorska. Takto o tom píše v jednej básni neznámy autor z okruhu kráľa Belu IV.: „(Uhri) Odev nosia vyberaný, krásli sa ho ozdobami, ulízaní a vždy pyšní, horliví byť roztopašní, v klamstvách, sa zdá, vyznali.“

Odevy pre vyššie vrstvy obyvateľstva, či už mešťanov alebo šľachticov, vytvárali krajčíri. O narastajúcom záujme o výrobu odevov svedčí aj prvý cech v Uhorsku – krajčírsky, založený v roku 1307 v Košiciach.

ODIEVANIE ŠĽACHTY

A MEŠŤANOV V OBDOBÍ GOTIKY

Znakom gotického odievania boli špicaté, pretiahnuté, štíhle tvary a elegancia. Od konca 12. storočia už odev nezahŕňa pŕoby postavy, práve naopak., zvyrazňuje obrysy tela. Vzniká tvarovaný odev. Snahu o štíhlosť vyjadrujú tesné odevy s dlhými nefunkčnými ru-

kávami, ozdobné rozstrihy a rôzne bizarné a fantastické pokrývky hlavy.

Základom ženského odevu je tunika s dlhými rukávami, ktorá však už pevne obopína ramená a pŕsia a vyznačuje pás, ktorý mal byť veľmi útlý. Vpredu siaha až po zem, vzadu sa predlžuje do vlečky. Rukávy buď visia až po zem, alebo sú úzke a od lakťov sú na nich pripojené dlhé nepraktické pásy – pachy. Tento odev sa nazýval cotte a časom sa postupne zväčšoval aj výstrih. Základom mužského odevu bol krátky cotte, tesné pančuchové nohavice z farebného súkna a krátky plášť. Mužský kabát sa skrátil kúsok pod pás, čo sa nepáčilo mravokárcom. V 14. storočí sa v ženskom oblečení objavil surcot – kratšia a voľnejšia šatová sukňa, ktorá sa obliekala na cotte. Objavili sa aj gombíky, pretože šaty boli také tesné, že by sa do nich inak nedalo obliecť. Módne boli pestré farby, respektíve ich kombinácia. Táto rytierska doba dávala veľký význam žene. Ideálom mužskej krásy bol jemný a zženštilý mládenec. Muži v gotike si kulmovali vlasy horúcim železom a holili tvár, aby dali najavo svoju vzdelanosť, jemnosť a nežnosť. Móda sa v tomto období začala rozvíjať v pravom slova zmysle tak, ako ju chápeme dnes.

Odev chudobných

Aj napriek tomu, že dnes je to pre väčšinu z nás nepredstaviteľné, naši stredovekí predkovia si oblečenie väčšinou nekupovali. Tam, kde to bolo možné, tak sa materiál na odevy vypestovali alebo vychovali. Srst oviec a kôz alebo vlákna z ľanu, konope či žihľavy sa spriadala pomocou kolovratu do nití. Výsledná látka potom bola vytvorená na tkáčskom stave.

Náročný proces tvorby bol dôvodom, prečo mali ľudia väčšinou len dva kusy kompletých šiat. Jedny z nich slúžili ako pracovné, druhé sviatočné. Postupným obnosením sa potom aj odev určený do kostola obliekal vo všedné dni.

Obuv

Obuv v gotike bola veľmi veselá. Od 12. storočia sa do Európy pravidelne vracala móda topánok s dlhým nosom (tzv. škorne), ktoré sa v 15. storočí stali naozaj veľkým trendom.

Tento typ topánok pochádzal z Krakova, ale inšpirácia prišla Osmanskej ríše. Špičky črievic merali aj tri dĺžky chodidla. Niekedy museli byť vystužené a priviazané ku kolenám. To však záležalo od spoločenského postavenia. Princovia a kniežatá smeli mať špicu predĺženú o dve a pol chodidla, rytieri len jeden a pol, bohatí ľudia o jedno chodidlo a prostý ľud o polovicu stopy. Najchudobnejší obyvatelia mali obyčajné škorne, ktoré zakrývali i celé lýtko.

Doplnky odevu

Významným prvkom bola zdobenosť a to aj u mužov. Na tepaných opaskoch sa nosil zavesený krátky mečik, mešec alebo malá taštička. Vydatá žena sa od slobodnej odlišovala pokrývkou hlavy. Ženy na hlave často nosili kuželovitý klobúk (henin) so závojom, ktorý bol až 75 centimetrov vysoký.

Časté boli aj rôzne ozdobené venččky. Odev dopĺňali rôzne drobnosti zo striebra a zlata. Neodmysliteľným módnym doplnkom sa stal aj kapsár, ktorý sa neskôr vyvinul v dnešné kabelky.

MÓDA V RENESANCI

Renesancia bola dobou najväčšieho rozkvetu vedy a umenia. V tomto čase sa dostáva móda prevažne do rúk už veľmi bohatého meštianstva. Výrazne bola ovplyvnená antickým ideálom, ktorý je badateľný v umení. Centrom všetkého diania sa stalo Taliansko, z ktorého sa renesančná móda a sloh ako taký rozšíril do ostatných krajín. Neprirodzene pretiahnuté gotické tvary a rôzne špice sa teraz stali nemodernými a postupne zmizli. Renesančná móda sa stala omnoho prirodzenejšou. Móde začali najviac podliehať rukávy. Pri mužskom odevu sa na rukávoch v mieste lakťa robili rázporky, ktoré boli spočiatku len funkčného charakteru. V 16. storočí sa ideál krásy mení. Do popredia sa dostáva plnoštíhla žena a zrelý, silný a robustný muž. Tomuto ideálu sa prispôbobi aj odevy.

Mládenci nosili ako vrchný odev krátky kabátik, strihaný do zvonu. Naproti tomu vážení muži, učenici a starci nosili dlhý, bohato riasený plášť s veľkým okrúhlym golierom a všitými rukávami (tento odev dodnes nosia univerzitní predstavitelia po celom svete počas oficiálnych slávností).

V ženskom odievaní bola novinkou sukňa oddelená od živôtikov. Novým módnym doplnkom sa stali hodinky, ktoré sa nosili na retiazke okolo krku a ozdobná alebo krajkovaná vreckovka. Na retiazke okolo pásu sa vešali vejáre, kľúče, či mešce s peniazmi. Muži nosili barety, niekedy zdobené pierkami a vlasy mávali dlhšie, po ramená. U vydatých žien sa pokrývka hlavy začala zmenšovať a stala sa skôr ozdobou. Topánky sa začali vyrábať v zaokrúhlených tvaroch.

SUMMARY

A LOST MEDIEVAL WORLD

The aim of this publication is to bring closer the life of the inhabitants of the medieval Velký Šariš in the period between the formation of the Kingdom of Hungary and the year 1526, when the Ottoman Empire defeated the Hungarian army in the Battle of Mohács and symbolically ended the Hungarian medieval history. It is to briefly inform the reader about the real life in the Middle Ages and to make him/her to realise that it is sometimes better to go back in time than to discover the already discovered...

LITTLE ICE AGE

The medieval period cannot be understood without knowing the climatic changes that started right then and began to substantially affect the life of the then human.

Roughly between 950 and 1250 AD, due to hard-to-understand reasons, the climate markedly warmed up, in particular in the area of Northern Atlantic, which resulted in a sharp growth in population. After that period, sharp cooling, connected with unpredictable weather, and the so-called Little Ice Age started. As the real start of the Little Ice Age can probably be considered a series of cold and wet years between 1315 and 1322. Poor harvests followed and caused famines and substantial losses of population. A sharp and long-term drop in temperatures occurred in the 15th century. Gradual warming only started in the 19th century.

VELKÝ ŠARIŠ BECOMES THE SEAT OF ŠARIŠ COUNTY

In the second half of the 11th century, the area of the present Šariš was included in the Hungarian state as part of a royal comitatus of Novum Castrum (New Castle) based in Abaujvár. At the start of the 13th century, a new political and administrative unit – **Šariš Comitatus**, headquartered on Šariš Castle – separated from it. The first administrator of Šariš Comitatus was called Peter. His name is mentioned in a document dated to 1217. Two citizens of the “villa Sarus” – Sarus village – are also mentioned there. This document is also the oldest written one about Velký Šariš.

Sarus (Velký Šariš) was an administrative centre of Šariš County. Trade developed in

the town and crafts focused in particular on the maintenance of Šariš Castle flourished. Velký Šariš belonged to the most visited marketplaces in the northeastern part of Hungary. Also because of that, it was attractive for German colonists, who were invited to the territory of Hungary by King Béla IV to colonise depopulated territories after the Mongol pillaging in the years 1241 and 1242.

THE VILLAGE OF SARUS BECOMES A TOWN

A significant legal milestone for the until then royal villages of Šariš, Prešov, and Sabinov was 28 January 1299, when King Andrew III awarded those villages the same rights as the ones the German guests in the neighbouring Spiš had. The citizens of Šariš were also opened to new economic advantages. They also gained an opportunity to freely choose their own priest and freedom from military service.

The main obligation of the Torysa towns was to fully care for the king and his entourage during his presence in their cadastres. The creation of the town of Šariš with the aforementioned privileges was also welcomed by the rural population. They were attracted especially by the construction business and the opportunity to supply agricultural products. But they were attracted in particular by the spirit of freedom that ruled there. By moving to the town, a villager became automatically free because there was no serfdom on the ground of the town. A very important year for Velký Šariš was 1399. The town then refused to fulfil its obligation – to host the king and his entourage in the cadastre of Velký Šariš. The king therefore ordered Velký Šariš to be deleted from the ranks of towns, ordered its defence walls to be demolished, and handed its population to the ownership of noble dynasties. It happened exactly 100 years after the awarding of the town privileges.

From then on, Velký Šariš began to lose its significance, it was surpassed in particular by the rapidly developing Prešov and Bardejov. And although lone craftsmen worked there in the 15th and 16th centuries, the main occupation of the then households was agriculture.

KNIGHT – A SYMBOL OF THE MIDDLE AGES

The knight is a symbol of the Middle Ages. The knight was a warrior on a horse and later it was also a noble title. Rulers donated land to knights and they pledged under oath to fight in their armies. Since knights used practically the same armour, to distinguish themselves, they painted various symbols on their shields and fabric covering their horses, which became known as the coat of arms. It was used by other members of the family and it was inherited from father to son. They perfected their military arts in knight tournaments, which were born in France in the mid-11th century.

EATING IN THE MIDDLE AGES

An everyday main care of an ordinary man or woman in the Middle Ages was to get food for themselves and their nearest. To eat well meant first of all to eat to get full.

The main food of the population was cereal porridges and non-leavened cereal pancakes. Oat porridges, flavoured with fruits and honey, were prepared from proso millet, wheat, rye, oat or barley or buckwheat grains almost every day. They also very often consumed non-leavened cereal pancakes made from rye flour and pancakes dried

from oat or barley porridge and thickened soups. Vegetables that are common nowadays were grown. The menu was enriched with fruit and forest fruit. Meals made from legumes were very frequent. The leavened bread was more precious because its making required several-hour effort. It was consumed more in towns. Bread for the poorer population was usually made from coarse rye flour, often with chaff. Bread from white flour was consumed in particular by nobles. It was never eaten fresh; it was baked for a stock.

Eating during a day

In contrast with nowadays, when the breakfast is the most important meal of the day, working people ate only very little in the morning so that they were capable to work in fields. A light lunch followed and they afforded themselves a truly sated meal in the evening. In the 15th century, consumption of meat sharply increased. Town people consumed in particular beef, the villagers ate pork. Wild game meat prevailed on aristocratic tables – roe deer and red deer meat, but also poultry, common quails, pheasants, and peafowls. Feasts had 10 courses as a standard...

It was allowed to eat food from warm-blooded animals (meat, milk, cheese, eggs...) for only 210 to 220 days in a year. The remaining days were holidays, during which people fasted.

Middle Ages – a paradise for alcohol lovers

The consumption of alcohol, in particular of wine and beer, was immense in the Middle Ages. Water was often contaminated, so, upon advice of the then doctors, people avoided it and replaced it with alcohol. They also gave it to their children to drink.

HYGIENE IN THE MIDDLE AGES

Hygiene in the medieval Europe was not as appalling as we imagine it. Of course, it did not meet the modern standards and it was far from being able to be compared with the high demands on personal hygiene of the Antique Greece and Rome, where personal hygiene was elevated to a social matter in the form of spas. Paradoxically, however, the rule was that the higher the social status – the less pleasant smell. And thus the idea of sweet princes, princesses, and kings was miles away from the reality.

Washing one's body

Running water was very scarce and to get, e.g. a bucket of clean water from a well required great physical effort. For this reason, bathing every day was unrealistic for most people. Only one person of the family washed in clean water (wooden tub), others after him/her. Cleaning of hands started to be practiced only in the 18th century and in particular in the case of wealthier people. Teeth were cleaned with twigs (especially hazel ones) and small pieces of wool fabric. Shaving was not done at all or just once a week, if the person was a monk.

Laundry

Underwear – linen shirt, which was long down to the ankles and protected the body against the thick and pricking fabric of the top clothes – appeared in the 13th century. It also protected the clothes against a dirty body and strengthened the perception that frequent washing of own body was therefore not necessary. Laundry was washed only several times in a year.

Pot as a toilet

In the Middle Ages, people satisfied their physiological needs “under the clear sky” and later in wooden latrines. A pot, which was usually stored under a bed, was used as a toilet in houses. Its content was thrown out directly from a window. Burdock leaves, grass, straw, old pieces of cloth, moss, leaves... were used instead of toilet paper. The wealthy ones used strips of cloth, which the servants washed. Toilet paper only appeared at the end of the 19th century. Bed bugs, fleas and louses were a common problem of the society. A rarely replaced straw bed was a paradise for pests, therefore herbs from flowers of basil, chamomile, lavender, and peppermint were mixed into the straw.

PUNISHMENTS IN THE MIDDLE AGES

Basically, the same people as those living today lived in the Middle Ages. They, too, committed crimes, that is, they stole, fornicated, or murdered. The difference is only in what was considered to be a crime in the past and what the investigating methods and punishments were. It is because torture used to be an inseparable part of a court trial and also of punishments.

Diverse legal system

In the Middle Ages, there was nothing like an all-Hungarian penal code. The legal system was very diverse. Along the regional nobility law, there were also town, church, and guild laws. Crimes were divided into private and public ones. According to the Hungarian law, there were punishments for adultery and unchastity. Attack on a human life was the heaviest crime. It was punished by death, but a distinction was made between manslaughter and murder. Serfs who offended nobles in the public and robbers were also punished uncompromisingly. Court proceedings in the Middle Ages were very fast. In a town, trials were held in the Town Hall. The whole process of hearings and torture usually took at maximum two weeks. Each accused was investigated three times, but only if he or she was not caught red-handed. Otherwise he/she was sentenced immediately. In the town of Velký Šariš, in the premises of the so-called County House, there was also a County Court from the mid-14th century.

KINGS' VISITS TO VELKÝ ŠARIŠ

Since political structures were not developed in the Middle Ages, power was exercised in a way in which the ruler and the royal court, its dignitaries and courtiers constantly moved around the country. They sought a shelter and protection in towns and on castles. The receiving of the king was a matter of prestige for a town, therefore representatives of the town festively welcomed the king and offered maximum comfort to him. Velký Šariš people experienced such visits during the rules of King Charles I Robert and Sigismund of Luxemburg.

LEISURE TIME IN THE MIDDLE AGES

People in the Middle Ages had much more leisure time than we have nowadays. They respected church holidays, which were relatively numerous and during which and also on Sundays they did not work. The daylight during a year determined the length of a working day in particular for serfs. A working day thus was not an 8-hour one, as it is nowadays, but it was influenced by dawn and dusk. Craftsmen in towns applied 2 types of time: the summer one and the winter one. During the summer time, work was done for 12 to 13 hours; in the winter time, for 9 to 10 hours. No work was done in evenings.

Various games were played in leisure time. The most popular ones were game stones and dices. In leisure times, of course, people danced, participated in carnivals and various performances, and they also often made religious pilgrimages to various important sites. Hunting and knight tournaments were the most popular ones for the king and the nobility.

Children's plays

We do not have many records, whether written, pictorial or archaeological ones, about children's plays. But we can rely on records from other countries. Comenius, in his work *Orbis sensualium pictus* in the Levoča publication dated to 1685 mentions plays with small balls, a spinner driven by a whip, stilts (wooden legs), a popular swing and play with ninepins. A painting by the Flemish painter Peter Bruegel Sr., *Die Kinderspiele*, painted in 1560, can serve us as an encyclopaedia of children's plays. It shows about 84 plays, many of which have survived until today.

MEDIEVAL MEDICINE

Illness in the Middle Ages brought with it a substantial financial burden. Services of the then doctors were expensive, equally as were medicines. Poor people therefore relied on the curing power of herbs and various magical practices. Strange protective amulets were also made. If everything failed, people prayed for help from saints, to whose tombs ill people or their relatives made long journeys. Besides doctors, women's religious orders in particular were involved in caring for the ill. To be a doctor in the Middle Ages also meant a great risk in the case of unsuccessful treatment. Besides the anger of the nearest relatives, they were threatened by the loss of customers and the resulting lifetime poverty. Medical diagnostics lied in particular in the examination of urine, stool, sweat, and blood. The generally well-known bloodletting was a very popular and widespread treatment method.

FASHION IN THE MIDDLE AGES

In the Middle Ages, fashion, like nowadays, changed, though not with such a frequency. As artistic styles changed, so did clothing. Hungarian nobles extremely cared for their appearance, for which they were very criticised in the eyes of the clergy. Clothes for higher layers of the population, whether town people or nobles, were made by tailors. The growing interest in making clothes is also proved by the first guild in Hungary – a tailor one, founded in Košice in 1307.

Clothing of the nobility and town people in the Gothic Times

Pointed, prolonged, slim shapes and elegance were signs of Gothic clothing. From the start of the 12th century, clothes did not cover the grace of the figure, just the opposite, they emphasised body outlines. The striving for slimness is expressed by tight clothing with long sleeves, decorative cuts and various bizarre and fantastic head covers. Fashion in that period started to develop in the right sense of the word as we understand it today.

Fashion in the Renaissance

In that time, fashion mostly got into the hands of already very rich town population. Italy, from which the Renaissance fashion and style as such spread to other countries, became the centre of all development. Renaissance fashion became much more natural.

Clothing of the poor

Our medieval predecessors mostly did not buy their clothes. Where it was possible, they grew or bred materials for clothes. Also because of that, people mostly had only two sets of complete clothes. A working one and the other a festive one.

Footwear

Starting from the 12th century, long-toed footwear fashion, which became a really big trend in the 15th century, regularly returned to Europe. This type of shoes came from Kraków.

ВИСНОВОК

ВТРАЧЕНИЙ СВІТ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Мета цієї публікації - представити життя мешканців середньовічного Великого Шаріша в період від утворення Угорського королівства до року 1526, коли Османська імперія розгромила угорське військо в битві під Мохачем і символічно завершила середньовічну історію Угорщини. Вона покликана коротко ознайомити читача з реальним життям у середньовіччі, а також дати йому зрозуміти, що іноді краще повернутися в минуле, ніж пізнавати для себе вже знайдене...

МАЛИЙ ЛЬОДОВИКОВИЙ ПЕРІОД

Період середньовіччя неможливо зрозуміти без вивчення кліматичних змін, які розпочалися в той час і мали значний вплив на життя людини того часу. Між 950-1250 роками нашої ери з незрозумілих причин відбулося значне потепління клімату, особливо в північноатлантичному регіоні, що також призвело до різкого зростання чисельності населення. Однак після цього періоду почалося стрімке похолодання, пов'язане з непередбачуваними погодними змінами, відоме як «малий льодовиковий період». Справжнім початком «Малого льодовикового періоду», ймовірно, може вважатися серія холодних і вологих років 1315-1322. За цим послідували неврожаї, які спричинили голод і значні втрати населення. Різке і тривале падіння температур відбулося в 15 столітті. Лише в 19 столітті почалося поступове потепління.

ВЕЛИКИЙ ШАРИШ СТАЄ ЦЕНТРОМ ШАРИШЬСЬКОГО ЖУПАНАТУ

У другій половині 11 століття територія сучасного Шарішу була включена до складу Угорської держави як частина королівського комітату «Novum Castrum» (Новий замок) зі столицею в Абауйварі. На початку 13 століття від нього відокремилася нова політична та адміністративна одиниця - комітат Шаріш із центром у замку Шаріш. Першим губернатором Шарішського комітату був Петер. Його ім'я згадується в документі, датованому 1217 року. У ньому також згадуються двоє громадян «вілли Сарус» - муніципалітету Сарус. Цей документ також є най-

давнішою письмовою згадкою про Великий Шаріш. Сарус (Великий Шаріш) був адміністративним центром Шарішського жупанату. У місті процвітали торгівля і ремесла, особливо в сфері пов'язаній з обслуговуванням замку Шаріш. Великий Шаріш був одним з найбільш відвідуваних ринкових міст у північно-східному регіоні Угорщини. Воно також було привабливим для німецьких колоністів, яких король Бел IV запросив до Угорщини для заселення територій, спустошених після монгольського нашествия 1241-1242 років.

СЕЛИЩЕ САРУС СТАЄ МІСТОМ

Важливою юридичною віхою для тодішніх королівських муніципалітетів Шаріша, Пряшева та Сабінова стало 28 січня 1299 року, коли король Андраш III (Андрій III) надав цим муніципалітетам права, які німецькі гості мали в сусідньому Спіші. Нові економічні переваги відкрилися і для мешканців Шаріша. Вони також отримали можливість вільно обирати парафіяльного священика та звільнитися від військової служби. Головним обов'язком ториських міст (об'єднання міст через котрі протікає ріка Ториса) було повне забезпечення короля та його свити під час перебування на їхній території. Заснування міста Шаріш з вищезгаданими привілеями позитивно сприйняло сільське населення. Їх особливо приваблював будівельний бізнес і можливість постачання сільськогосподарської продукції. Але особливо їх приваблював дух свободи, який тут панував. Переїхавши до міста, селянин автоматично ставав вільним, адже на міських землях не було панщини. 1399 рік став дуже важливим для Великого Шаріша. Тоді місто відмовилося виконувати свій обов'язок - приймати короля та його свиту в окрузі Великий Шаріш. Тому король наказав викреслити Великий Шаріш зі списку міст, зруйнувати його оборонні мури, а його мешканців віддати у власність шляхетським родинам. Це сталося рівно через 100 років після надання місту привілеїв. Відтоді Великий Шаріш почав втрачати своє значення, особливо у зв'язку зі стрімким розвитком Пряшева та Бардейова. Хоча в 15-16 століттях тут працювали поодинокі ремісники, основним заняттям тогочасних мешканців було землеробство.

ЛИЦАР - СИМВОЛ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Синонім середньовіччя - лицар. Лицар - це воїн на коні, пізніше - дворянський титул. Лицарі отримували землі від правителів і присягалися воювати в їхніх військах. Оскільки лицарі використовували практично однакові обладунки, то для того, щоб відрізнити себе, вони малювали на своїх щитах і полотнищах, котрі покривали їхніх коней, різні символи, котрі з часом отримали назву «герб». Герб використовувався також іншими членами родини і передавався у спадок від батька до сина. Військове мистецтво вдосконалювалося на лицарських турнірах, які зародилися у Франції в середині 11 століття.

ХАРЧУВАННЯ В СЕРЕДНЬОВІЧЧІ

Головною щоденною турботою пересічної людини в середньовіччі було добування їжі для себе та своїх рідних. Добре харчуватися означало: «наїстися вдосталь». Основними продуктами харчування населення були зернові каші та прісні млинці. Майже щодня готували кашу з пшона, пшениці, жита,

вівса, ячменю або гречаних зерен, приправлену фруктами та медом. Дуже часто їли також прісні млинці з житнього борошна та млинці з висушеної вівсяної або ячмінної каші, а також «смажені» супи. Вирощували звичні для нас сьогодніні овочі. Раціон збагачували фруктами та ягодами. Дуже поширеними були страви з бобових. Квасний хліб був рідше, оскільки його виготовлення вимагало кількогодінних зусиль. Його більше споживали в містах. Хліб для бідніших верств населення зазвичай виготовляли з житнього борошна грубого помелу, часто з висівками. Хліб з білого борошна споживала переважно знать. Його ніколи не їли свіжим і випікали про запас.

ХАРЧУВАННЯ ВПРОДОВЖ ДНЯ

На відміну від сьогодення, коли сніданок є найважливішим прийомом їжі протягом дня, робітники зранку їли дуже мало, щоб мати змогу працювати в полі. Потім був легкий обід, а ввечері - ситна вечеря. У 15 столітті споживання м'яса різко зросло. Міщани їли переважно яловичину, селяни - свинину. На аристократичних столах переважала дичина - оленяна і оленятина, а також птиця, перепели, фазани і павичі. На застілля зазвичай готувалось 10 страв... Лише 210-220 днів на рік дозволялося вживати їжу від теплокровних тварин (м'ясо, молоко, сир, яйця...). Решта днів припадала на святкові дні, під час яких люди постили.

СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ - РАЙ ДЛЯ ЛЮБИТЕЛІВ АЛКОГОЛЮ

Споживання алкоголю, особливо вина та пива, було надзвичайно високим у середньовіччі. Вода часто була забруднена, тому, навіть за порадою тогочасних лікарів, люди уникали її і замінювали алкоголем. Вони також давали його пити своїм дітям.

ГІГІЕНА В СЕРЕДНЬОВІЧЧІ

Гігієна в середньовічній Європі не була такою жакливою, як ми її собі уявляємо. Звісно, вона не відповідала сучасним стандартам, але їй близько не могла зрівнятися з високими стандартами особистої гігієни у Стародавній Греції та Римі, де особиста гігієна була піднесена до рівня суспільної справи у вигляді «терм». Парадоксально, але чим вищий соціальний

статус, тим неприємніший запах. Тож уявлення про солодких принців, принцес і королів було дуже далеким від реальності.

Миття тіла

Водопровід був дуже рідкісним явищем, а щоб набрати, наприклад, одне відро чистої води з колодязя, потрібно було докласти чималих фізичних зусиль. З цієї причини митися щодня було нереально для більшості людей. У чистій воді (дерев'яній діжці) мився лише один член сім'ї, решта - після нього. Миття рук увійшло в практику лише у 18 столітті, особливо серед заможних людей. Зуби чистили гілочками (особливо ліщини) та маленькими шматочками вовняної тканини. Гоління не практикувалось, або лише раз на тиждень, якщо це був монах.

Спідня білизна

У 13 столітті з'явилася лляна сорочка довжиною до щиколотки, яка захищала тіло від грубої та колючої тканини верхнього одягу. Вона також захищала одяг від брудного тіла і зміцнювала усвідомлення того, що часте миття тіла не є необхідним. Білизну прали лише кілька разів на рік.

Казанок як унітаз

У середньовіччі люди справляли свої фізіологічні потреби «під відкритим небом», а пізніше - у дерев'яних туалетах. У будинках в якості туалету використовували казанок, який здебільшого стояв під ліжком. Його вміст викидали просто у вікно. Замість туалетного паперу використовували листя лопуха, траву, соломку, старе ганчір'я, мох, листя... Багаті користувалися смужками тканини, які прали слуги. Туалетний папір з'явився лише наприкінці 19 століття. Клопи, блохи та воші були поширеною проблемою в суспільстві. Рідко змінювана солом'яна підстилка була раєм для паразитів, тому до соломи підмішували трави з таких квітів, як базилік, ромашка, лаванда і м'ята.

ПОКАРАННЯ В СЕРЕДНЬОВІЧЧІ

У середньовіччі жили майже ті самі люди, що й сьогодні. Вони також скоювали злочини, тобто крали, блудили чи вбивали. Різниця лише в тому, що вважалося злочином у минулому і якими були методи розслідування та покарання. Так, катування колись були невід'ємною частиною судового процесу, а також покарання.

Різноманітність правової системи

У середньовіччі не існувало такого поняття, як кримінальний кодекс для всієї країни. Правова система була дуже різноманітною. Окрім шляхетського права, існувало також міське, церковне та гільдійське право. Кримінальні злочини поділялися на приватні та публічні. Згідно з угорським правом, каралася як невірність, так і цнотливість. Найтяжчим злочином було посягання на життя людини. Воно каралося смертною карою, але розрізняли випадкове і навмисне вбивство. Також безкомпромісно карали кріпаків, які публічно ображали шляхтичів, і розбійників. Судові процеси в середньовіччі були дуже швидкими. У місті суди відбувалися в ратуші. Весь процес допитів і тортур зазвичай тривав максимум два тижні. Кожного обвинуваченого допитували тричі, але тільки в тому випадку, якщо його не впіймали на га-

рячому. В іншому випадку його засуджували негайно. У містечку Великий Шаріш столичний суд розташовувався в приміщенні так званого «капітального будинку» з середини 14 століття.

ВІЗИТИ КОРОЛІВ ДО ВЕЛИКОГО ШАРІШУ

Оскільки політичні структури в середньовіччі ще не були розвинені, влада перебувала в руках монарха та королівського двору, його сановників та придворних, які постійно пересувалися країною. Вони шукали прихистку і захисту в містах і замках. Прийняти короля було справою престижу для міста, тому представники міста зустрічали короля урочисто і пропонували йому максимальний комфорт. Такі візити жителі Великого Шарішу пережили за часів правління королів Карла I Роберта та Сигізмунда Люксембурзького.

ДОЗВІЛЛЯ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Люди середньовіччя мали набагато більше вільного часу, ніж ми маємо зараз. Вони поважали релігійні свята, яких було досить багато, і не працювали під час них, а також у неділю. Тривалість робочого дня, особливо для підданих визначалася тим, коли заходило сонце, і так впродовж року. Тому робочий день не був 8-годинним, як сьогодні, а залежав від ранкової яскравості та вечірніх сутінків. Ремісники в містах застосовували 2 види часу: літній і зимовий. Влітку працювали 12-13 годин, взимку - 9-10 годин. Увечері взагалі не працювали. У вільний час грали в різні ігри. Найпопулярнішими були гра в камінці та кості. Звичайно, у вільний час вони танцювали, брали участь у карнавалах, різних виставах і часто ходили в релігійні паломництва до різних важливих місць. Для короля та знаті найпопулярнішими були полювання та лицарські турніри.

ДИТЯЧІ ІГРИ

У нас не так багато письмових, зображальних чи археологічних згадок про дитячі ігри у Словаччині. Однак ми можемо покладатися на джерела з інших країн. У своїй праці «*Orbis sensualium pictus*», опублікованій у Левочі в 1685 році, Коменський згадує ігри з кульками, вовком, якого б'ють батогами, ходулями (дерев'яними ногами), популярні гой-

далки та гру в кеглі. В якості «енциклопедії» дитячих ігор ми можемо використовувати картину фламандського художника Пітера Брейгеля «*Дитячі ігри*» (St. Peter Bruegel). Дитячі ігри (*Kinderspiele*), написану в 1560 році. На ній зображено близько 84 ігор, багато з яких збереглися до наших днів.

СЕРЕДНЬОВІЧНА МЕДИЦИНА

Хвороба в середньовіччі несла з собою значний фінансовий тягар. Послуги тогочасних лікарів були дорогими, як і ліки. Тому бідні люди поклалися на цілющу силу трав або різні магічні практики. Виготовляли також спеціальні захисні амулети. Якщо нічого не допомагало, люди молилися за допомогою до святих, до могил і мощів, до яких хворі або їхні родичі також здійснювали далекі мандрівки. Крім лікарів, доглядом за хворими переважно займалися жіночі чернечі спільноти. Бути лікарем у Середньовіччі також означало йти на великий ризик у разі невдалого лікування. Окрім гніву близьких, вони ризикували втратити клієнтів і, як наслідок, довгочасну бідність. Медична діагностика полягала насамперед у дослідженні сечі, калу, поту і крові. Загальновідомий метод пускання крові через вену був дуже популярним і поширеним медичним методом.

МОДА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

У середньовіччі мода, як і сьогодні, хоч і не з такою частотою, але змінювалася. Так само, як змінювалися мистецькі стилі, змінювався і одяг. Угорські дворяни були надзвичайно прискіпливими до свого зовнішнього вигляду, за що зазнавали жорстокої критики з боку духовенства. Одяг для вищих класів, як буржуазних, так і дворянських, створювали кравці. Перша гільдія кравців в Угорщині, заснована в 1307 році в Кошице, свідчить про зростаючий інтерес до виробництва одягу.

Одяг знаті та міщан у готичну епоху

Загострені, витягнуті, стрункі форми та елегантність були характерними рисами готичного вбрання. З кінця 12 століття одяг більше не намагається гіперболізувати витонченість фігури, а навпаки, підкреслює контури тіла. Обтягуючий одяг з довгими рукавами, декоративні вирізи та різноманітні химерні і фантастичні головні убори виражали прагнення до стрункості. Саме в цей період почала розвиватися мода в тому розумінні, в якому ми її розуміємо сьогодні.

Мода в епоху Відродження

У цей час мода перебувала переважно в руках вже дуже заможної буржуазії. Центром усього цього стала Італія, звідки ренесансна мода і стиль як такий поширився в інші країни. Мода епохи Відродження стала набагато природнішою.

Одяг для незаможних

Наші середньовічні предки, зазвичай не купували одяг. Там, де це було можливо, вони вирощували або розводили матеріал для свого одягу. Саме тому люди зазвичай мали лише два повних комплекти одягу. Один - для роботи, інший - для відпочинку.

Взуття

Починаючи з 12 століття, мода на туфлі з довгим носом регулярно поверталася до Європи, а в 15 столітті стала справжнім трендом. Цей тип взуття виник у Кракові.

Hungary
Slovakia
Romania
Ukraine

PARTNERSHIP
WITHOUT BORDERS

www.huskroua-cbc.eu

Co-financed by the
European Union

EUROPEAN UNION

Názov projektu:

Spoločná kultúra v minulosti a dnes /
Common culture in the past and today

Číslo projektu: HUSKROUA/1901/3.1/0057

Príspevok EU: 523 469,88 Eur

Partneri projektu:

Mesto Veľký Šariš,
Slovensko

Veľkolučivská obecná rada,
Ukrajina

Názov programu:

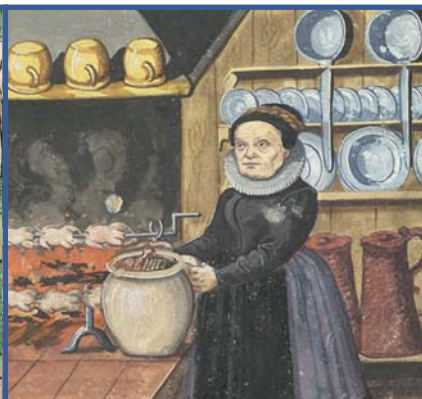
Hungary-Slovakia-Romania-Ukraine ENI Cross-border
Cooperation Programme 2014-2020

Trvanie projektu: 10.5.2021 – 9.10.2023

Táto brožúra bola vytvorená s finančnou podporou Európskej únie.

*Za jej obsah nesie výhradnú zodpovednosť mesto Veľký Šariš
a nie nevyhnutne odráža názory Európskej únie.*

Brožúra je nepredajná.

Výroba:

ADIN, s.r.o.

Použitá literatúra:

Hrad Šariš v čase, udalostiach a súvislostiach / Štefan Sárossy
Středověk v nás / Martin Nodl
Volný čas ve středověku / Jean Verdon; Jiří Žák
Volne prístupné zdroje

Ilustrácie:

Bayerische Staatsbibliothek
Stadtbibliothek im Bildungscampus Nürnberg

Preklad do angličtiny:

Viliam Schichmán

Preklad do ukrajiničiny:

Tetiana Khytrych

Vydané v roku 2023